

A névközösség fogalmához

Névközösségek napjainkban és a régiségben

1. A neveket és azok használati sajátosságait a bennünket körülvevő emberektől, közösségben tanuljuk meg a nyelvelsajátítás, illetve általában véve a világról való ismeretszerzés részeként. Ilyen keretek között a nevek elsajátítása — csakúgy, mint minden más nyelvi elemé — kommunikáció során történik. Az új elnevezések, illetve a nevek újabb változatainak a létrehozása természetesen szintén a közösségeken belül megy végbe.

A nevek mentális reprezentációja kapcsán a holista konneccionista közelítésmód szerint az egyén (a gyermek) a világ megismerésének kezdeti szakaszában egészen mintázatok formájában tárolja el a tapasztalt és feldolgozott információkat, s a kognitív rendszernek ez a működésmódja alapvetően a későbbiekben is megőrződik. A különböző típusú (vizuális, auditív, tapintási, verbális stb.) ismeretek tehát egymással kapcsolódva épülnek be a mentális rendszerbe. A tulajdonnevek reprezentációi az egyénnek a komplex tudásrendszerébe ágyazódnak, s a vonatkozási tárgy(ak)ról feldolgozott és tárolt információállomány, valamint a szóra vonatkozó (hangalaki, morfológiai, szintaktikai) sajátosságok hálózataként képzelhetők el, melyen belül nem különíthetők el élesen a nyelvi, szemantikai információelemek és a nem nyelvi ismeretelemek. S noha a különböző kognitív funkciók kiépülésének folyamatában a tanulás révén bizonyos fokú modularizációval, vagyis egyre specifikusabb működéssel számolhatunk, ez alapjaiban érintetlenül hagyja a kognitív rendszer alapvető szerveződését: a komplex tudásreprezentációk és a mentális lexikon tulajdonneveket leképező alhálózatai közötti kapcsolat tehát megőrződik (RESZEGI 2009: 10–11). Az ilyen módon felfogott mentális rendszerben a nyelv, s ezen belül a mentális lexikon részét képező helynévi reprezentációk és a téri leképződések is kapcsolatban állnak egymással. A téri információkat leképező hálózatok a tér bizonyos objektumaira, például a tájékozódási pontokra vonatkozó információk révén érintkeznek a helyneveket reprezentáló hálózatokkal, pontosabban ezek maguk is a téri reprezentációk részét képezik (RESZEGI 2012: 95–96).

Az egyén a számára új, először hallott nevek nyelvi megítélésében, névként való értelmezésében az általa már ismert nevekre támaszkodik. A névadási és névváltoztatási folyamatok során is tekintettel van rájuk, ezek mintájára, modell-

jére hoz létre új névformákat (újabban bizonyos névfajták esetében pedig esetleg éppen ezek ellenére, vö. posztmodern névadás, TOLCSVAI NAGY 1997). A *n é v - m o d e l l* vagy névkompetencia tehát a beszélőknek a konkrét nevekre vonatkozó mentális reprezentációit, folyamatait, illetve az ebből, ezek analógiájára általánosítható ismereteket foglalja magába.

Noha a típus- és elemgyakorosság elkülönítése a pszicholingvisztikán belül is jellemző, a konkrét elemek (esetünkben névegyedek) és a sémák elkülönítése (vö. TÓTH V. 2014: 199) kapcsán utalni kell arra, hogy mentális szinten a konnekcionista felfogás szerint ez valójában nem is két különböző dolog (vö. NÁNAY 2000: 135–136). A sémák a konkrét névformákon alapulnak: azokból analógiásan általánosított ismeretek, mégpedig olyan módon, hogy a neveket leképező hálózatok között közös ismeretelemek révén kapcsolatok jönnek létre, s ezek a kapcsolatok reprezentálják a sémákat. A *névmodell* kifejezés ugyanakkor használatos a névadási formák közösségi szintű tipizálásra is (vö. HOFFMANN 2014: 699, a modellalapú névelemzéshez lásd ŠRAMEK 1972–1973, HOFFMANN 1993). A névmodellek vizsgálata tehát alapvetően két szinten történhet: az egyén mentális tevékenységére vonatkozóan, illetve közösségek névadási szokásaira vonatkozóan. Ez utóbbi esetben is elkülöníthetünk ugyanakkor két szintet: első megközelítésben olyan kisebb csoportokat, amelyeknek közös tapasztalataikból fakadóan a névismerete is viszonylag nagyobb arányban közös, s ebből adódóan természetesen az általánosítási folyamataik is hasonló eredményre vezetnek. Ennél nagyobb léptékű közösségeket is vizsgálhatunk ugyanakkor, melyeken belül az egyének névismerete lényegesen kisebb arányban közös, a névadási, névhasználati szokásokról való tudásuk, általános névmodelljeik azonban hasonlóak. Ez a felvetés rokonítható TÓTH VALÉRIA azon elgondolásával — ugyanakkor némileg árnyalja is azt —, amely elkülöníti a konkrét névegyedek és az elvont sémák hatókörét: míg a konkrét személynévformákat kisebb névközösségek névadási-névhasználati síkjához köti, addig az elvont sémákat társadalmi-kulturális névmodelleknek tekinti (2014: 200).

2. A hazai névkutatás azt a környezetet, amely az egyén névtudásának szocio-kulturális és nyelvi alapját adja, többnyire névközösségként határozza meg (HOFFMANN 2014: 699). Ezen az általános körvonalazáson túl azonban a fogalomnak bizonyos vonatkozásokban különböző meghatározásaival találkozhatunk, ami részben összefügg azzal is, hogy a terminust mind a személynevek, mind a helynevek használatával összefüggésben alkalmazzák.

TÓTH VALÉRIA szerint a *n é v k ö z ö s s é g* némileg másként („más hangsúlyokkal”) értelmezhető a két nagy névfajta kapcsán. A helyneveket tekintve ugyanis a fogalom alapjában véve térbelileg határozható meg, minthogy a névfajta elemei által jelölt valóságalelemek maguk területi kötöttségűek. Ezzel szemben a személynevek vonatkozásában inkább szociálisan (illetve genetikusan) szervező-

dő csoportokkal számolhatunk (2014: 189–190). TÓTH VALÉRIA ugyanakkor megjegyzi, hogy e különbségtételnek látszólag ellentmondanak az ún. mikroközösségek (család, baráti társaság stb.) helynévhasználati sajátosságaira irányuló névszociológiai elemzések. Megítélése szerint azonban az ilyen vizsgálatoknak csak azonos területen élő mikroközösségekre vonatkozóan lehet létjogosultságuk (i. m. 189).

Véleményem szerint — noha elméletileg indokoltnak tűnik ez a fajta különbségtétel — a kérdéssel összefüggésben további tényezőket is érdemes figyelembe venni. Egyrészt valóban jellemző, hogy a helynevek kapcsán területi egységeket szokás vizsgálni, míg a személynevek esetében ez kevésbé meghatározó szempont. Az is nyilvánvaló, hogy a helynevek körében a nevek által jelölt objektumok térbeli viszonyai meghatározhatják a névadást: elég csak a névbokrokra gondolni. Jól szemlélteti a nevek illetén szerveződéséről való tudásunkat GYÖRFFY ERZSÉBET Tépén (Hajdú-Bihar megye) folytatott gyűjtőmunkájának tapasztalata: a beszélők a *Bika-legelő*, *Bika-kút*, *Bika-erdő* nevek ismeretében, illetve a nevek által jelölt objektumok egymás melletti elhelyezkedéséről tudva a számukra ismeretlen, esetleg csak hallomásból ismert *Bika-zug* nevet is ezek mellé lokalizálták, noha a névvel jelölt hely nem ott fekszik (2015).

Mindezek fényében a területiség jelentőségét a helynevek esetében nem lebecsülve fontos szem előtt tartanunk azt is, hogy a helynevek és a személynevek használata valójában ugyanazon közösségekben történik. Az egyén élete során számos kisebb-nagyobb, más csoportoktól nem független, lazábban-szorosabban szerveződő csoportnak a tagja, melyek tagjaival kommunikációs kapcsolatban van, s a beszélgetések során időnként a kommunikációs szükségletből következően személy- és helynevek s természetszerűen más névfajták is előkerülnek, időnként teremtődnek, a mondanivalónak, a kommunikációs helyzet különböző aspektusainak megfelelően. Inkább arról van szó tehát, hogy bizonyos személynevek adása, ismerete és használata e csoportok egy részéhez köthető erősebben, s e csoportok esetenként a tagok területi hovatartozásától függetlenül szerveződnek, bár jobbra azért ez is közös, noha nem a legfontosabb vonásuk. Ezeknek a személynévadás és -használat szempontjából kitüntetett közösségeknek ugyanakkor nyilvánvalóan a helynévhasználat is mutat hasonlóságokat, sőt akár bizonyos helynevek létrehozása és használata is korlátozódhat egy adott csoportra. Mindenképpen utalnom kell azonban arra, hogy ilyen jellegű konkrét kutatások, noha jelentőségüket a szocioonomasztika szempontjából felismerték (vö. GYÖRFFY 2013: 120), tudtommal eddig nem folytak.

3. A helynevek vonatkozásában GYÖRFFY ERZSÉBET újabban névhasználó közösségként jelöli meg azokat a csoportokat, amelyek tagjai „tényleges kommunikációs kapcsolatban állnak egymással” (2015). Ezek tehát az egyént körülvevő, különböző szempontok szerint szerveződő kommunikációs cso-

portok, amelyekben más nyelvi elemekhez hasonlóan a különböző névfajták elemeit — köztük a helyneveket is — és a hozzájuk kötődő használati szokásokat elsajátítjuk, s megnyilatkozásainkban magunk is felhasználjuk. Meglévő ismereteinket újabb és újabb ilyen irányú tapasztalataink révén módosítjuk, pontosítjuk, újabb ismeretelemekkel gazdagítjuk. Ezek a közösségek tehát az egyén különböző — rokonsági, baráti, érdeklődési stb. — alapon szereződő kommunikációs csoportjai, melyeket aktuálisan a névhasználat, esetünkben a helynévismeret és -használat szempontjait szem előtt tartva vizsgálunk. (A névhasználói közösség efféle meghatározása a tényleges csoportokat tekintve egybeesik a névközösség személynévadásra és -használatra vonatkozó, TÓTH VALÉRIA-féle meghatározásával.)¹

Az e téren folyó hazai helynévizsgálatok azonban jelenleg ennél nagyobb léptékű s valóban területi alapon szerveződő közösségek névismeretét igyekeznek feltérképezni. A névközösség fogalma is jobbra ilyen módon értelmeződik: HOFFMANN ISTVÁN nyomán, aki a helynévkutatás természetes egységének a települést tartja, a kérdéssel foglalkozó szakemberek jórészt szintén egy kisebb település lakosságát tekintik egy névközösség tagjainak (1993: 29). Ez a gondolat nyilvánvalóan azon a feltevésen alapszik, hogy az emberek jobbra egy település határain belül élik a mindennapjaikat, s ezért téri tapasztalataik — a szubjektív feldolgozási folyamatok ellenére is — viszonylagos hasonlóságot mutatnak. Emellett pedig beszélgetéseik során a településen lévő helyek, objektumok nevei jóval nagyobb valószínűséggel kerülhetnek elő, s így elsajátításukra is nagyobb esély van, mint más települések helyneveinek a megismerésére. Minthogy pedig a tényleges kommunikációs közösségek — szempontunkból névhasználó közösségek — nem zártak, s az egyén egyidejűleg több kisebb csoportnak is a tagja, egy kisebb település esetében feltehető, hogy átfedéseik révén e csoportok végül a település valamennyi lakóját lefedik, vagyis közvetett módon, ám csupán alig néhány (egy, legfeljebb két) beszélő beiktatásával a település egész lakossága kommunikációs kapcsolatba hozható egymással.²

HOFFMANN ISTVÁN rendszertani érvekkel támasztja alá felfogását. A helynevek a szókincs laza strukturáltságú és nagy elemszámú részrendszerét alkotják, melyen belül az egyes tagok között nem számolhatunk túl szoros kapcsolatokkal, azaz a rendszer egyes tagjainak a megváltozása hatással van ugyan a rendszer egészére, ám azon belül jobbra nem idéz elő jelentős átstrukturálódást. A rend-

¹ Jól használhatónak tűnnek e csoportok megragadásához az ún. kapcsolati gráfok, amint azt a romániai Gencs mentális tereinek feltárására irányuló vizsgálat mutatja. Ennek során a mentális térképezés módszerei mellett (rajzoltatás és interjúzás) a település lakóinak a rokoni, baráti, gazdasági és civil szervezeti kapcsolatait is vizsgálták, hogy minél megbízhatóbb képet kaphassanak arról, miként szerveződnek (és miért éppen úgy) az egyes falurészek (LETENYEI 1999).

² Az ember társas hálózatának szerveződéséhez vö. DUNBAR 2002: 56–57.

szer szempontjából HOFFMANN ISTVÁN szerint csupán egy kisebb település névanyagában mutatkoznak némileg szorosabb összefüggések: ilyen keretek között, egy névközösségen belül az új nevek a kommunikációs szükséglettől vezérelve, a rendszer által is meghatározottan jönnek létre. Az új névformákat pedig csak egy olyan közösség fogadhatja el, amelynek tagjai között a helynévismeretüket tekintve elenyésző különbségek mutatkoznak (1993: 28–29).

Ilyen, alapvetően elméleti előzményekből kiindulva GYÖRFFY ERZSÉBET korábban úgy vélekedett, hogy a névközösség tagjainak névismerete többé-kevésbé azonos lehet, akár csak a nevek mentális reprezentációja, illetve a kapcsolódó névhasználati sajátosságok (2009: 105). Ezt a felvetését az azóta elinduló, általa is végzett konkrét névismereti kutatások fényében árnyalta. Kiderült ugyanis, hogy az emberek helynévismerete egy településen belül is igen különböző lehet. S ezzel összefüggésben a mindenki által ismert helynevek aránya a teljes névállományhoz képest igen alacsony (Tépe esetében mindössze 1%, vö. GYÖRFFY 2015; a Hajdúböszörményhez tartozó Pródon 4%, Bakonszegen 12%, vö. E. NAGY 2015).³ Noha ez az arány valóban nem túl nagy, a közösen ismert nevek bizonyos fokig mégis összekapcsolják a település lakóit. Ráadásul a közös névtudás a valóságban nyilván a településen kívüli, a szomszédos településekhez kötődő vagy akár távolabbi vidékeken létező névgyedekkel is jellemezhető. Erre azonban a fenti vizsgálatok nem derítenek fényt.

A névközösség illetén felfogásának létjogosultságát a már idézett névbokrok mellett (vö. az 1. pontban a névmodellek kapcsán írottakat) igazolja az is, hogy ilyen módon jól magyarázhatónak tűnik például a folyók különböző szakaszainak megnevezésében mutatkozó változatosság. A jelenség bőségesen adatolható a régi korokban (vö. GYÖRFFY 2009: 105–106, 108), de még napjainkban, a víznevek jó részét érintő egységesülés, egységesítés után sem példa nélküli (lásd HOFFMANN 2010: 223). E névhasználati sajátosság GYÖRFFY ERZSÉBET szerint a régiségben összefügg azzal, hogy a korban a népesség túlnyomó részének helyrajzi, illetőleg helynévi ismeretei alig mentek túl a saját településük határain, vagyis a települések esetében a mainál zártabb közösségekkel számolhatunk. Ebből adódóan pedig a névhasználóknak nem is igen lehettek ismereteik arról, hogy ugyanazt a folyóvizet máshol, akár csak néhány településsel arrébb is másként nevezik. E nevek tehát lényegében ugyanannak a denotátumnak a különböző névközösségektől származó megjelölései, melyeket az adott közösségeken belül feltehetően a folyó egészére is alkalmaztak (2009: 109). HOFFMANN ISTVÁN ugyanakkor a ma meglévő szakaszneveket a térismeret és térhasználat mai viszonyaiból kiindulva inkább úgy látja magyarázhatónak, hogy az adott közösségen belül a szakasznév identifikáló szerepe jóval erősebb, mint az egységes névnek volna, s ez gátolja

³ Ezek a százalékos értékek a legfiatalabb (20 év alatti) korosztály névismeretét is tükrözik. Ha ettől a korosztálytól eltérünk, akkor magasabb arányt kapunk (Tépe esetében például 8%-ot).

meg az egységesülést. Vagyis nem arról van szó, hogy a beszélők ne tartanak azonosnak ugyanazt a patakot, amely a különböző településeken különböző neveket visel (2010: 223). Megítélésem szerint ezzel a magyarázattal az esetek egy részében a régiségre vonatkozóan is számolhatunk.

Tisztán elméleti alapon közelítve a kérdéshez: amennyiben a települések nagyobb fokú elszigeteltségét feltételeznénk, akkor egyúttal jóval jelentősebb különbségeket kellene várnunk az egyes települések névanyagát, névadási szokásait illetően is. A helynévi eredetű megkülönböztető személynéveket számba véve, amelyeket a máshonnan beköltöző jobbágyoknak adtak, pedig konkrétan is igazolható, hogy a középkorban a jobbágyi migráció egyáltalán nem volt elhanyagolható mértékű. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS a déli megyék dézsmajegyzékeit tanulmányozva kimutatta, hogy a beköltözött jobbágyok aránya akár a 20%-ot is elérte (2011: 182–184).⁴ Ezek alapján a szakasznevek kapcsán sincs okunk kizárni egyik magyarázatot sem, ám hogy az egyes szakasznevek esetében melyik lehet a reálisabb megközelítés, arról azt követően nyilatkozhatunk csupán, ha az adott települések népességének korabeli életét, a terület földrajzi és birtokjogi viszonyait pontosabban megismertük. A korabeli viszonyok rekonstruálásához, az ennek során figyelembe veendő szempontokhoz (természeti, közigazgatási és útviszonyok, az egyházak filiális beosztása stb.) KENYHERCZ RÓBERT mutatott újabban követendő példát a felvidéki területekre vonatkozóan (2014).

A településnél nagyobb területi egységek, több település, egy járás vagy megye HOFFMANN ISTVÁN szerint névtanilag „mesterséges egységnek tekinthető” (1993: 29). PÁSZTOR ÉVA pedig már a nagyobb települések, városok kapcsán is több névközösséggel számol (2013: 136). Hajdúnánás helynévanyagának gyűjtése során ugyanis azt tapasztalta, hogy az ott lakók a határ kiterjedtségéből adódóan annak csupán egy részét ismerik, s helynévismeretük is erre a területre korlátozódik. GYÖRFFY ERZSÉBET ezért úgy véli, hogy minél kisebb egy település, annál valószínűbb, hogy lakosai intenzívebb kommunikációs kapcsolatban állnak egymással, s ezáltal névismeretük is közel hasonlóan alakul. Ugyanakkor minél nagyobb egy adott település, lakóinak arányaiban annál kevesebb személlyel van kapcsolatuk, s így egy átlagos lakos névismerete a szűkebb életterén kívül kisebb (2015).

Csak röviden utalok arra, hogy a névismeretre irányuló vizsgálatok elkülönítik az aktív és a passzív névismeretet. Az előbbivel jellemzett névtudásnak részét képezi az a körülmény, hogy az egyén lokalizálni is tudja az adott névvel jelölt he-

⁴ Szintén a település határain túlterjedő névismeretre utalnak az ún. korrelatív településnévpárok, azaz a differenciáló jelzővel egyénített névformák. Ezekről ugyanis feltehető, hogy azért szerepel bennük a megkülönböztető szerepű névrész, mert a környező települések lakói számára egyaránt ismertek lehettek, „beleestek egy-egy névhasználó közösség látókörébe” (BÖLCSKEI 2010: 239).

lyet, míg a passzív névismeret esetében csupán a névforma ismerős a névhasználó számára anélkül azonban, hogy más információk is kapcsolódnának hozzá. Az elkülönítésnek a névmodellek szempontjából valóban nem elhanyagolható a jelentősége: a mentális rendszerbe kevésbé erős szálakkal kapcsolódó helynevek modellhatása ugyanis nyilvánvalóan kevésbé erőteljes. Megjegyzendő továbbá, hogy a hasonlónak, akár közel azonosnak talált névismeret sem feltétlenül jelenti azt, hogy az egyének mentális névmodelljei is azonos fokú hasonlóságot mutatnak. A nevek ugyanis nem listaszerűen tárolódnak a fejünkben, hanem hálózatba szerveződve: egyesek közülük fontosabbak — ami a nevet reprezentáló ismeretelemek kapcsolatainak számában, illetve kapcsolaterősségükben mutatkozik meg —, ezáltal pedig modellhatásuk erősebb.

Az itt idézett vizsgálatok célja elsődlegesen a névismeret, az azt befolyásoló tényezők hatásának a megvilágítása, de ezen túlmenően a kutatók egyúttal törekednek magának a névközösség fogalmának s általában a szociológiai fogalomkészletének a minél adekvátabb kidolgozására is. Nem meglepő ugyanakkor, hogy a névközösség fogalmát — vizsgálataik elsődleges célkitűzésének megfelelően — a névismeretből kiindulva határozzák meg, s a névhasználat egyéb vonatkozásai kevésbé érvényesülnek.

A kisebb települések lakossága e vizsgálatok fényében a névismeret alapján elméletileg mind napjainkban, mind a régebbi korokban tekinthető egy — több kisebb névhasználói csoportot magába foglaló — névközösségnek. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a régebbi korokra vonatkozóan eleve kisebb településmérettekkel, illetve népességgel számolhatunk. Jelenleg azonban nem ismerjük, hogy meddig tekinthetünk valamely települést egyetlen névközösségnek, illetőleg, hogy a település méretén túl — ami egyfelől a lakosság számára, másfelől a terület nagyságára is vonatkozhat akár — milyen további jellegzetességek befolyásolják a névközösségek kialakulását és meglétét. Emellett pedig vizsgálni kell azt is, hogy miként adaptálhatók ezek a szempontok a régebbi korokra.

További problémát jelentenek a többnyelvű települések. A mindkét nyelvet beszélők jórészt (vagy legalábbis részben) a helyek különböző nyelvű tulajdonnévi megjelöléseit is egyaránt ismer(het)ik és használ(hat)ják, mivel mindkét nyelvi közösség tagjaival interakcióban állnak, s a beszéd közvetítése révén mindkét nyelvbeli helynévi formákkal találkozh(at)nak — mindezt szociokulturális körülményeik befolyásolják. S a szoros együttélés során kialakuló kétnyelvű közösségekben a beszélők egy-egy beszélgetés során szabadon használhatják a helynevek különböző változatait, nem feltétlenül ragaszkodva egyetlen nyelvi rendszerhez. Ilyen közösségekben nem is feltétlenül különíthető el a nyelvek alapján két névközösség (erre konkrét példaként idézhető Barkaszó és Izsnyéte lakosságának névhasználatára, vö. TÓTH T. 2014, a problémakör elméleti áttekintéséhez lásd RESZEGI 2013: 130–131). Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a kódváltá-

sokra irányuló vizsgálatok szerint egynyelvűekkel beszélve a kétnyelvű beszélők maguk is igyekeznek egyetlen nyelvi kód mellett maradni (vö. GROSJEAN 2001).

4. A *névközösség* terminus az elsődleges, településszintű felfogása mellett lényegesen tágabban értelmezve is feltűnik a névszociológiai kérdéseket is érintő szakmunkákban: HOFFMANN ISTVÁN szerint egy nyelv, nyelvterület kapcsán is beszélhetünk róla. A magyar nyelvű névközösség eszerint a kisebb-nagyobb névközösségek lazább-szorosabb kapcsolatokkal jellemezhető hálózata (2012: 15).

Ennek a felfogásnak alapja lehet egyrészt nyilvánvalóan az, hogy a helynevek nyelvi elemek, s a névadás lexikális-morfológiai modelljei nyelvfüggőek, s a névállomány az egész nyelvterületen mutat olyan jellemzőket, amelyek alapján a nyelvterület különböző részén lakók is, valamennyi beszélő képes bizonyos új formák névszerűségét érzékelni. Ezen túl pedig számos helynév (nagyobb folyók, jelentősebb városok stb. neve) országos ismertségű, ezek az adott nyelvet beszélő majd minden egyén mentális lexikonának, illetőleg ezzel összefüggésben mentális térképének részei. Napjainkban az oktatás, a média, a mobilitás lehetőségei stb. mind-mind hozzájárulnak az egyén névismeretének a bővüléséhez. E helyek mentális képe ugyanakkor nem feltétlenül közvetlen tapasztalatokon alapul, hanem gyakran a beszéd (részben éppen a helynevek) révén kezd kiépülni a reprezentációjuk, így aztán az egyének nem is feltétlenül rendelkeznek olyan jellegű kiterjedt ismeretekkel az adott helyről, mint saját lakóhelyükről.

A régiségben a fent említett lehetőségek még nem vagy jóval kisebb mértékben, esetleg csak a népesség jóval szűkebb rétegei számára voltak adottak. Ennek ellenére szintén számolhatunk azzal, hogy a szomszédos települések nevein túl bizonyos országos fontosságú helyek megnevezései szélesebb körben is ismertek lehettek. Ezt igazolják azok a helynévadási szokások, amelyek kezdetben csupán egy-két hely megnevezésében jelentkeztek, ám később mégis további nevek mintájául szolgáltak. A *kő* földrajzi köznévként eleinte sziklák megnevezésében volt használatos, a várépítések indulását követően pedig ezek a sziklák gyakorta jól védhető váraknak adtak helyet, melyek megjelölésére több esetben is a hegyek nevét használták fel. Ezek a várnevek azután számos további vár megnevezéséhez mintaként szolgáltak, olyan esetekben is, amikor a kiemelkedés nevéként az adott forma nem adatható, vagy annak más, nem *kő* utótagú neve volt (vö. KOVÁCS H. 2015).⁵

⁵ Hasonló folyamattal számolhatunk a *-fő* végű településneveink egy részénél is: a folyónév + *-fő* szerkezetű településnevek kezdetben forrásvidéknél létesült helységek nevéként voltak használatban, később azonban ezek analógiájára a településnévadásban az adott névszerkezet a folyó melletti települések megnevezésének modelljévé vált, attól függetlenül, hogy a kérdéses település valóban a folyó forrásvidékénél fekszik, vagy távolabb esik attól (vö. TÓTH V. 2008: 116).

Az új helyre költöző jobbágyok helynévi eredetű személyneveinek a vizsgálattal pedig az is feltárható, hogy melyek is voltak az adott korban az országosan ismert helyek, illetve hogy a betelepülőket befogadó települések lakói számára a szűkebb régió belül mely részek voltak ismerősek, térben meddig terjedtek az ismereteik. Távolabbi vagy jelentéktelen s így a letelepedés helyén pontosan nem ismert származási hely esetén a nagyobb tájegység vagy megye nevéből képzett névvel nevezték meg az illetőt, míg a közelebbi származási helyről vagy országosan ismert helyről bevándorlóknak a település nevéből képzett megkülönböztető nevet adtak (GULYÁS 2011: 176, 190). A 16. század első felében e nevek tanúsága alapján a nagyobb kereskedő városok, illetve az egyházi központok (Buda, Pest, Szeged, Kassa, Várad, Ungvár, Vác) tartoztak az országos ismertségű helyek közé (i. m. 191).⁶

Érdemes megemlíteni, hogy a földrajztudományon belül szintén megjelenik egy, a szocioonomasztika célkitűzéseivel bizonyos vonatkozásaiban érintkező kutatási terület: a mentális térképezés, amely képet kíván alkotni az emberek téri reprezentációjáról, térlátásáról, téri tájékozódásáról. Az ilyen jellegű vizsgálatok kezdetben szintén településekre (főképpen városokra) koncentráltak (vö. LYNCH 1960), s a mentális térképek megismeréséhez természetesen a helynevek ismeretéből is vontak le következtetéseket. Különösen tanulságosak az egész országnyi területek kognitív térképének megismerésére irányuló kísérletek, melyekben különösen fontos szerepe van a helyneveknek, illetve a helynevekkel történő szójátékok vizsgálatának (vö. DOWNS–STEA 2005: 600–601, a szubjektív térképekhez magyarított névanyaggal lásd CSÉFALVAY 1990: 10, 12–13).

Ilyen léptékű vizsgálatok a névkutatáson belül a jelen korra vonatkozóan eddig nem folytak, az egyelőre még gyermekcipőben járó szocioonomasztikai kutatások során jobbra még a környező települések névanyagának ismeretére sem kérdeznak rá a szakemberek. Az ismert névállománynak pedig ezek is fontos részét alkotják, s ugyanúgy mintaként szolgálnak az újabb nevek felismerésére, alkotására. Különösen szembetűnő ez a hiányosság a makrotoponimák esetében. Az egyének mentális térképe nem korlátozódik csupán az adott településre, más helyek, illetve az ezekhez kapcsolódó nevek is szerepelnek rajta, talán kevésbé kidolgozottan, kevésbé koherens módon, mint a „saját” névállomány egyedei. Ezek a nevek használati gyakoriságuknak, a hozzájuk kapcsolódó egyéb információknak köszönhetően hasonló súllyal, hasonló kapcsolati erősséggel lehetnek reprezentálva az egyének elméjében, mint saját lakóhelyük nevei. Modellhatásuk miatt ismertségük meghatározó, s egy adott település lakóinak névismerete ebben is mutathat a kérdéses településre jellemző közös vonásokat.

⁶ E névelemek kapcsán persze a befogadó közösség névadása mellett magának a betelepelőnek a névadásával is számolhatunk: olyan helynévi elemmel utal a származási helyére, amiről feltételezi, hogy az adott közösség számára ismert lehet.

A névkutatáson belül ilyen nagyobb léptékű vizsgálatokat az eddigiekben csupán a névrendszerre koncentrálni végeztek. DITRÓI ESZTER azt a névkutatókat hosszabb ideje foglalkoztató kérdést igyekszik konkrét névállományok, névrendszerek analízisével megválaszolni, hogy a névadás alapjául szolgáló modellek terén mutatkoznak-e területi eltérések. Feltehető ugyanis, hogy a nyelvileg, kulturálisan, történetileg, illetve földrajzilag különböző területek helyneveiben is regisztrálhatók különbségek. Három régió településeinek névanyagát szerkezeti, lexikális-morfológiai szempontból elemezve sikerült is bizonyos névstruktúrák kapcsán jelentősebb aránybeli különbségeket kimutatnia, s ezáltal a névjárások feltételezésének indokoltságát igazolni (2010). DITRÓI ESZTER egy-egy régió névállományának vizsgálatakor a történelmi események, migrációs folyamatok és az idegen nyelvi környezet hatásaira is tekintettel van (2012). Ezek az elemzések azonban — minthogy eleve nem ilyen célzattal indultak — nincsenek figyelemmel a tényleges névismeretre és névhasználatra, hanem egy-egy nagyobb régió (több település) teljes névkincsével operálnak.

5. A névközösség különböző szintű megközelítései jól megragadhatók a — fogalom definíciója kapcsán metaforikusan többek által is használt — hálózatmodellel, s ez a modell egyúttal a névközösség alapjául szolgáló, a névközösséget összekapcsoló névmodellek, névkompetencia működését is képes tükrözni. A hálózat egyik szintje maguknak a különböző léptékű csoportoknak (a tényleges névhasználói közösségeknek, a településszintű névközösségeknek, illetve a nagyobb területeknek, végül az adott nyelvterületnek) a szerveződését tükrözi, a másik pedig az egyének mentális névrendszerét s a közöttük lévő átfedéseket mutatja. Azon túl ugyanakkor, hogy magában foglalja a különböző léptékű közösségfelfogásokat, a hálózatmodell további előnye az is, hogy a névközösségek dinamikáját is modellálni tudja. Ezek a közösségek ugyanis nem statikus, nem zárt és nem homogén rendszerek, s ugyanez elmondható a névmodellekről is.

A fent mondottak fényében pedig talán az az álláspont is kirajzolódik, hogy megítélésem szerint hogyan is tekinthetünk a névközösségre: valamiféle elvont keretként, virtuális közösségként (vö. GYÖRFFY 2009: 105), avagy eleven organizmusként, „amely bármely időszakban a névadás és névhasználat elsődleges, legalapvetőbb közegeként szolgál” (TÓTH V. 2014: 200). Úgy gondolom, hogy a névközösségek ténylegesen meglévő, különböző alapokon szerveződő, dinamikus csoportok, amelyek névismereti, névhasználati sajátosságaik alapján is jellemezhetők. Amikor tehát névközösségként beszélünk róluk, akkor csupán arról van szó, hogy névismereti, névhasználati szempontokat érvényesítve közelítünk hozzájuk.

Irodalom

- BÖLCSKEI ANDREA 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2. Budapest.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1990. *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DITRÓI ESZTER 2010. Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*: 155–169.
- DITRÓI ESZTER 2012. Helynévrendszerek területi differenciáltsága. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7*: 29–38.
- DOWNES, ROGER M.–STEA, DAVID 2005. Térképek az elmében — gondolatok a kognitív térképezésről. In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk. *Településkutatás 2. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 593–614.
- DUNBAR, ROBIN I. M. 2002. Vannak-e kognitív korlátai az e-világnak? In: NYÍRI KRISTÓF szerk. *Mobilközösség — mobilmegismerés. Tanulmányok*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Kutatóintézete. 55–66.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 2001. The Bilingual's Language Modes. In: NICOL, JANET szerk. *One Mind, Two Languages*. Oxford, Blackwell. 1–23.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2011. Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*: 175–195.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2009. A többnevűség és a szakasznevek folyóvízveveink körében. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4*: 105–113.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2013. A helynév-szociológia kutatási területei, feladatai. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9*: 115–125.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2015. A névismeret és a kognitív térkép. *Magyar Nyelvjárások 53*. Megjelenés alatt.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Víznevek a Kárpát-medencében: hidak nyelvek és kultúrák között. In: BARTHA ELEK–KEMÉNYFI RÓBERT–LAJOS VERONIKA szerk. *A víz kultúrája*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 209–220.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások 50*: 9–26.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. Megjegyzések a személynevekkel azonos alakú helynevekről. In: BÁRÁNY ATTILA–DRESKA GÁBOR–SZOVÁK KORNÉL szerk. *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. Budapest–Debrecen, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem–Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara–Pázmány Péter Katolikus Egyetem. I, 693–704.
- KENYHERCZ RÓBERT 2014. A szláv helynévformánsok kölcsönzéséről. Az -óc végű helynevek a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények 110*: 205–226.
- KOVÁCS HELGA 2015. A kő utótagú várnevek. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 85–101.

- LETENYEI LÁSZLÓ 1999. A falusi társadalom rejtett kapcsolatai. In: BORSOS ENDRE–CSITE ANDRÁS–LETENYEI LÁSZLÓ szerk. *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA PTI–Számalk Kiadó. 113–150.
- LYNCH, KEVIN 1960. *The imagine of the city*. Cambridge, The MIT Press.
- E. NAGY KATALIN 2015. Helynév-szociológiai vizsgálatok két Hajdú-Bihar megyei településen. *Magyar Nyelvjárások* 53. Megjelenés alatt.
- NÁNAY BENCE 2000. *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány evolúciós megközelítése*. Budapest, Kávé Kiadó.
- PÁSZTOR ÉVA 2013. Az élőnyelvi helynévgyűjtések módszertani problémái. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 127–138.
- RESZEGI KATALIN 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT–SZABÓ DÁNIEL szerk. *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok* 3. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 140. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 95–100.
- RESZEGI KATALIN 2013. Különböző nyelvű helynévpárok reprezentációja. *Magyar Nyelvjárások* 51: 129–140.
- ŠRAMEK, RUDOLF 1972–1973. Zum Begriff „Modell” und „System” in der Toponomastik. *Onoma* 17: 55–75.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás. A névjelleg változása. In: B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY szerk. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. 600–606.
- TÓTH TEODÓRA 2014. A helynevek változékonysága kétnyelvű településeken. Előadásként elhangzott a 10. Helynévtörténeti szemináriumon.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2014. A személynévadás és személynévhasználat névelméleti kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 10: 179–204.